

המכללה האקדמית לחינוך ע"ש דוד ילין

עבודה סמינריונית בנושא:
מלאכת כפיים
כערך תרבותי חברתי וחינוכי
האדם יוצר והיצירה יוצרת אותו

במסגרת הקורס
סמינריון בחינוך- חינוך לקיימות

מוגש לד"ר מיכל יובל ואייל בלוך

מגיש :

שמואל רוטה

ת.ז : 055863443

תוכן עניינים

תוכן עניינים	שגיאה! הסימניה אינה מוגדרת.
3	פתיחה
4	מבוא
5	פרק ראשון
5	מלאכת כפיים – היבטים רעיוניים בתרבות ישראל
5	מלאכת כפיים – משמעות לשונית
5	מלאכת כפיים- דעות רעיוניות מנוגדות בציונות
7	מלאכת כפיים- תפיסות עולם של חכמי ישראל
9	סיכום פרק א'
11	פרק שני
11	מלאכת כפיים היבטים חברתיים-חינוכיים מעשיים
11	עבודת כפיים בפעילות החלוצית-חינוכית של קיבוץ ראשית-ניתוח מקרה
15	מערכת חינוך "ראשית"
17	סיכום פרק ב'
18	פרק שלישי
18	מלאכת כפיים ככלי לימודי וחינוכי
18	עבודת כפיים בבי"ס ראשית
25	לימוד מלאכה בבית ספר מטרות ויעדים
25	בית המלאכה בבית הספר
26	סיכום פרק ג'
27	סיכום
29	ביבליוגרפיה

פתיחה

"וכבר היה רבי טרפון וזקנים מסובין בעליית בית נתזה בלוד, נשאלה שאלה זו בפניהם: תלמוד גדול או מעשה גדול? נענה רבי טרפון ואמר: מעשה גדול, נענה רבי עקיבא ואמר: תלמוד גדול, נענו כולם ואמרו: תלמוד גדול, שהתלמוד מביא לידי מעשה."¹

יהי רצון, שנדע לשזור את חיינו מהתלמוד למעשה ומהמעשה לתלמוד כחוט אחד שעולה מעלה, ומגיע עד אין סוף.

"הנני העני ממעש"², קטונתי מלעסוק בנושא המלאכה ומשמעויותיו הרוחניים החברתיים והחינוכיים. אלא שמפאת כבודה של המלאכה וכבודו של האדם העובד הרשיתי לעצמי ולקחתי על עצמי לעסוק במקורות מתרבות עמינו העוסקים בנושא זה ולהביע את דעתי והבנתי. אני מקווה שעשיתי מלאכתי נאמנה.

באין חזון יפרע עם"³ אומר קהלת. יחיד או ציבור זקוקים לחזון, למבט על, על עתיד אידאלי, נכון, צודק, בר קיימה. חזון זה הוא האור אליו מכוונים את מעשי היום יום ואליו שואפים. בין החזון למציאות ישנה דרך ארוכה יותר או פחות, קשה יותר או פחות. החזון הוא הכיוון והדרך היא ההגשמה, שניהם גם יחד באיזון של המציאות מהווים דרך לחיים. העיסוק בחזון ליטושו, זיקוקו ועיבודו לחיי המעשה נותן את הכוח ואת הכיוון לעשייה גם כאשר המציאות שונה מהחזון או אפילו מנוגדת לו.

עבודת כפיים ודמותו של האדם העובד אינם בראש מעייניה של החברה בארץ היום. חצר בית ספר פועלת, לומדת, עמלנית הפועלת מתוך תפיסה חינוכית המאמינה בעבודת כפיים, בערך האדם העובד איננה בסדר החשיבות של מערכת החינוך היום, ואולי גם לא בסדר היום שלה כלל. עבודה זו נכתבה מתוך אמונה בחזון זה ובדרך זו. ניסיתי כמיטב יכולתי לבסס רעיונית את החזון על מקורות היסטוריים רעיוניים, להוכיח את היתכנותו בחיי המעשה בפעולה החלוצית חברתית של קיבוץ ראשית ולהראות את ניצני הגשמה שלו בתוך בית ספר ראשית.

גדלתי בקיבוץ, בתקופה בה הקיבוץ כולו התקיים כחברה עובדת ושוויונית. העבודה והשוויון בקיבוץ היו ערכים-אידיאליים, ועל ערכים אלה גדלתי והתחנכתי. בנערותי עבדתי בבתי מלאכה למיניהם, ושם רכשתי את בסיס ידיעותיי וניסיוני בעבודת המלאכה. לאחר שסיימתי את הצבא הצטרפתי לקיבוץ ראשית, שחבריו בחרו בדרך של חלוציות חברתית, אשר התבטאה בהתמודדות עם המשבר הערכי חברתי אשר צף על פני השטח אחרי מלחמת יום הכיפורים, מה שכונה בהמשך ייבוש "הביצה החברתית". קיבוץ ראשית בחר מתוך תפיסת פעולה מעשית ואידאולוגיה להתיישב בשכונת מצוקה ולפעול בשטח ומתוך השטח. העבודה בשטח דרשה מאתנו לעסוק בין השאר בשיקום הפיסי של השכונה, להפשיל שרולים ולעסוק במלאכת עצמה. עד מהרה התברר לנו

¹ מסכת קידושין דף מ' עמוד ב'.

² מתוך תפילת שליח ציבור ביום הכיפורים.

³ (משלי כ"ט)

החיבור החברתי המיוחד הנוצר דרך עבודת הכפיים עם תושבי השכונה, אשר כמונו עסקו ברובם בעבודת כפיים. הבנו שעבודת הכפיים נותנת ותיתן לנו עוגן וערך מוסף לעשייתנו החינוכית. כך הפכה מלאכת הכפיים לכלי ולערך בעבודתנו החינוכית ונוכחנו, לאורכה של פעילות חברתית רבת שנים, בחשיבותה וערכה. עם הקמת בית ספר "ראשית" הלכה ותפסה מלאכת הכפיים מקום חשוב בערכים החינוכיים של בית הספר והבנו שיש מקום לשלב אותה באופן מובנה בתוך מערכת החינוך.

מבוא

העבודה מחולקת לשלושה פרקים שכל אחד בהם עוסק בהיבט אחר של עבודת כפיים. בפרק הראשון בחרתי לעסוק בהיבטים הרעיוניים של עבודת הכפיים. בפרק הצגתי התייחסויות שונות לעבודת כפיים ולאדם העמל. התעמקתי בתקופת ראשית הציונות כתקופה מייצגת בה נוצר צורך מעשי לעסוק בשאלות אלו בהקשר של חזרת העם היהודי לארצו ולהיאחזותו בקרקע. המחלוקת המובאת בפרק מביאה לידי ביטוי מחלוקת שחורגת מגבולות הזמן והמקום ועוסקת באושיות קיומה של החברה האנושית בכלל ובחברה היהודית בפרט. במחלוקת זו עסקתי גם על פי מקורות מתרבותנו היהודית.

בפרק השני הצגתי את יישום הרעיון בחיי המעשה בפעולה החלוצית חברתית של קיבוץ ראשית. בפרק מובאות ההשלכות של עבודת הכפיים על עבודת השיקום שנעשתה על ידי הקיבוץ התרכזתי בפרק בדוגמאות המייצגות את הכלל. בפרק מובאת לידי ביטוי היכולת ליישם בפועל את הרעיונות, ומתבטאת בו הדרך האישית שלי לעיסוק בחינוך והוראה בבית הספר בתחום הזה. הפרק השלישי מתאר את שילוב עבודת הכפיים בתוכנית החינוכית של בית ספר ראשית, ואת היעדים והמטרות בלימוד מלאכת כפיים בבית הספר. קביעת המטרות והיעדים נעשתה מהניסיון שלי בשטח בהוראה בבית הספר וממקורות נוספים.

פרק ראשון

מלאכת כפיים – היבטים רעיוניים בתרבות ישראל

מלאכת כפיים – משמעות לשונית

בעברית הקדומה ובלשון חכמים הייתה קיימת מילה אחת שנוקדה לעיתים אָמֶן ולעיתים אָמֶן, ומקורה במילה האכדית ummānu שפירושה כפול, גם בעל מלאכה מנוסה וגם אדם העוסק במלאכת מחשבת.

האקדמיה ללשון העברית קבעה את ההבחנה בין המילים אָמֶן וְאָמֶן לְאָמֶן וְאָמֶן. לפי קביעת האקדמיה המילים אָמֶן וְאָמֶן מובנן מלאכת כפיים, בעל מלאכה בהתאם, והמילים אָמֶן וְאָמֶן מובנן פעילות יצירתית בעלת ערך אסתטי, יוצר צייר פסל וכלי בהתאם. באבחנה זאת אימצה האקדמיה את חידושו של אליעזר בן יהודה שקבע פירוש שונה לשרש א.מ.ן בניקוד השונה.⁴

מלאכת כפיים - דעות רעיוניות מנוגדות בציונות

נעז ונשאל: האם בהכרח קיים קו המפריד בין אדם פשוט, אדם-עובד לאדם יוצר? האם האדם העובד אינו יוצר? האם בקביעה זו של אלעזר בן יהודה קיים רמז להתייחסות שונה לאדם העובד והתייחסות שונה לאמן? האם אלה שיקולים לשוניים בלבד, או שמשתרבות כאן תפיסות עולם עמוקות יותר?

במאמרו, "דרושים איכרים פשוטים"⁵, מביע אליעזר בן יהודה את דעתו על האירועים שהתרחשו בראשון לציון בין פקיד הברון לחלק מתושבי ראשון. במאמר, מצדיק אליעזר בן יהודה את הברון ואת הגזרות הקשות שגזר על איכרי ראשון, וטוען כנגד האיכרים, ה"מורדים". טענתו של בן יהודה אחרי המרד השני בראשון היא: כי בנין המושבות צריך להיות מאנשים המקבלים מרות ולא אנשים בני-חורין, משכילים. אנשים אלה לדעתו יש להם מקום בישוב אבל לא כאיכרים. האיכרים המתאימים לבנות את המושבות הם אלה "אשר הסכינו לחשב כל היום רק להביא לחם ביתם בזיעת אפם, וכל מחשבה והזיה אחרת, חרות חופש וכדומה, לא ידעו... בני חורים ואיכרים שני הפכים..."⁶

שם, במאמר נוסף בשם "עמא פיזיה" (עם פיזיה), מביע אליעזר בן יהודה את דעתו בלשון זו: "...כי לא לאנשים משכילים, לאמור, שהסכינו לחיות חיי הרוח, חיי השכל, חיי בני חורים, חיים שיש

⁴ האקדמיה ללשון - <http://hebrew-academy.org.il/2011/03/%D7%90%D6%B8%D7%9E%D6%B8%D6%BC%D7%9F-%D7%95%D7%90%D6%BB%D7%9E%D6%B8%D6%BC%D7%9F>

⁵ ספר העלייה הראשונה כרך שני הוצ'י יד יצחק בן צבי, משרד הביטחון. מאמר 70 עמ' 135-136 . 17.6.1887

⁶ שם.

בהם מתענוגי העולם הזה, מתענוגי עולם הספרות, החכמות, המלאכות היפות כי לא לאנשים משכילים כאלה להיות איכרים.⁷

אם כך, ניתן להבין שלדעתו של אליעזר בן יהודה, האדם העמל, בעל מלאכה-איכר והאדם המשכיל, הם שני הפכים. כדבריו: "חיי האיכר וחיי המשכיל שני הפכים הם..."⁸ א.ד. גורדון לעומתו רואה בעבודה בכלל ובעבודת כפיים בפרט כלי, לא רק לבניית הארץ, אלא כלי לבניית האדם.

"העובד צריך לעבוד עבודה יפה, אבל העבודה יפה רק אז, כשהיא מעבדת את האדם לא פחות יפה ממה שהיא מעבדת את הקרקע".⁹ בהמשך מדגיש גורדון שתחיית העם צריכה להיות לעם עובד ויוצר, ויצירה זו עיקרה בעבודת כפיים. גאולת הארץ והקניין בקרקע לא יהיו אלא בעבודה. העיקר לדעתו היא פעולת היצירה היא הנותנת את הכוח. "...לא הרכוש הוא העיקר, לא הוא הכוח ולא בו אושר החיים וטעם החיים." ¹⁰ "תביעתנו מאומות העולם הם לא זכויות מיוחדות... אלא את הזכות להיות עם עובד ויוצר." ¹¹ גורדון רואה בעבודה בכלל ובעבודת כפיים ערך גדול וחשיבות גדולה לבניית רוחו של האדם ורוח האומה.

האם קיימת הפרדה בין בעל מלאכה או איכר לאדם משכיל איש ספר, איש תרבות, אדם חופשי? יחס הפטרונות שנהגו פקידי הברון רוטשילד באיכרי המושבות, אנשי העלייה הראשונה, מנע מהם להיות חופשיים בניהול משקיהם ובהמשך להיות תלויים בחסדיהם של פקידי הברון.¹²

אין להטיל ספק בחשיבות מפעלו של הברון, באותם שלבים התחלתיים וקשים של הציונות, אך האם הציונות המשיכה בדרך זו? נראה שלא. המאבק הקשה שניהלו אנשי העלייה השנייה, שאת הדיו ניתן לחוש בדבריו של גורדון (להלן), הגיע לשלבי הבשלה והכרעה בדמות מאבק פועלי העלייה השנייה לעצמאות כלכלית ורעיונית. נראה שנקודת המפנה היא החלטתו של ארתור רופין, מנהל המשרד הארץ ישראלי, בעקבות הסכסוך בחוות כינרת בין הפקיד לפועלים, לתת לפועלי כינרת את אדמות החווה באום גיוני שממזרח לכינרת, כניסיון חלוצי של עבודת הפועלים החלוצים ללא מנהל ועל אחריותם, ניסיון מהפכני בימים ההם. ארתור רופין בספרו פרקי חיי מונה את חסרונות החלוצים, "אך לאחר כל אלה" הוא כותב: "... באתי לכלל הכרה, שהתלהבותם הכנה (של פועלי העלייה השנייה) לחקלאות כיסוד מוסד לבית היהודי העולמי היא נכס חשוב שיש לשמרו בכל משמר. דבר זה יתכן רק אם לא נשפיל אותם לדרגת שמשים, אלא נעלם לדרגת שותפים ליצירה במפעל ההתיישבות."¹³ יוצא מדבריו שפועל בעל הכרה הוא נכס יקר למפעל ההתיישבות. גישה זו מבטאת כיוון שונה לחלוטין מגישתו של בן יהודה, ומעלה את עובד הכפיים ואת מלאכת כפיים לדרגה של יצירה ושליחות. מניסיון זה, צמח קיבוץ דגניה והתנועה הקיבוצית כולה שהפכה לתנועה גדולה וחשובה ביישוב הארץ.

⁷ ספר העלייה הראשונה כרך שני הוצ' יד יצחק בן צבי, משרד הביטחון. מאמר מס' 72 עמ' 139-140 1887-29.7. המאמר נכתב כתגובה למאמרו של יהושע אייזנשטאט. במאמר הדגיש אייזנשטאט ש"כל זמן שלא יכובדו אנשי המושבות בערך הכבוד הראוי לכל אדם אין תקוה לא למושבות ולא ליישוב".

⁸ שם.

⁹ גורדון האומה והעבודה הספרייה הציונית תשי"ב. עמ' 247.

¹⁰ שם עמ' 261. תר"פ 1920.

¹¹ שם.

¹² ראה גם קוסטיצקי אברהם בטרם האיר הבוקר.

¹³ ארתור רופין פרקי חיי חלק ב' עמ' 59, עם עובד תשי"ז. וראה שם עמ' 93

בדגניה אם כן נוצרו כמה דברים יחד, חברה שיתופית בה אדם פועל ועובד לטובת הכלל ולא רק לרווחתו הפרטית, ואדם עובד, איכר או בעל מלאכה בן חורין, חופשי בדעותיו ובמעשיו. כדבריו של סיר ארתור וקופ הנציב העליון לארץ-ישראל בשנים 1931 – 1938: " ... שכן לא שכר חומרי בלבד הוא השכר שהללו זוכים בו אנשים אלה בני חורין הם ליצור את ערכיהם שלהם ולחיות על פיהם. אין הם כבולים בכבליהם של הרבים הלהוטים להתעשר ולהרבות קנין. חירות המחשבה אינה מביאה כל עיקר לידי תוהו ובוהו... אם אומנם מוטב לתת מלקבל, יתכן שמרובה האושר הצפון בחיי אדם לשם הציבור מאשר בחייו לשם עצמו בלבד..."¹⁴

דגניה הפכה לציון דרך, בו עברו רבים מהמבקרים בארץ ישראל יהודים ושאינם יהודים ומקום חביב על אנשי הרוח של התקופה עגנון, ביאליק אנשי הבימה וכל'.
אם כי, גם בתוך ההתיישבות העובדת היו דעות שונות בקשר לדמותו של עובד האדמה הארץ ישראלית, והיו שרצו לראות בו את דמות הפלח בן הארץ, צמח בארץ ישראל אדם עובד איש ספר ותרבות, חופשי ועצמאי.

מלאכת כפיים - תפיסות עולם של חכמי ישראל

הדיון בחשיבותה של המלאכה, חשיבותו של האדם העמל והשילוב בין המלאכה ללימוד ולרוח אינה שאלה חדשה, וחכמי ישראל נדרשו אליה ודנו בה לאורך הדורות.

היבט חברתי-סוציאלי

בתלמוד הבבלי מסכת ברכות מובאת מימרתם המפורסמת של חכמי יבנה:

" מרגלא בפומייהו¹⁵ דרבנן דיבנה: אני בריה וחברי בריה, אני מלאכתי בעיר והוא מלאכתי בשדה, אני משכים למלאכתי והוא משכים למלאכתי, כשם שהוא אינו מתגדר¹⁶ במלאכתי כך אני איני מתגדר במלאכתי, ושמא תאמר: אני מרבה והוא ממעיט (בלימוד תורה), שנינו: 'אחד המרבה ואחד הממעט ובלבד שיכווין לבו לשמים'."¹⁷

ישראל פרידמן בן שלום במאמרו, "מרגלא בפומייהו דרבנן דיבנה"¹⁸ מביא את דבריו של גדליהו אלון. אלון רואה במימרה זו ביטוי מובהק ליחסם של חכמי יבנה לאדם העובד, לפשוטי העם: " ... מסורת אגדה זו מגמתה להעלות את יחסם של חכמי יבנה לאדם העובד, שאינו יכול להיפנות לעבודת שמים, 'לחיי רוח', לומר - אנשי התרבות שבאומה רואים את שאר בני העם העוסקים בעבודת הגוף כבעלי ערך שווה ובעלי תפקיד שווה בחייו של העם, אף על פי שתחומי עבודתם שונים, ואולם נקטה המסורת כמשל שכית, של אדם עובד בישראל, את מי 'שמלאכתי בשדה' לומר חקלאי."¹⁹

ומוסיף ישראל פרידמן בן שלום "הדברים מקבלים משנה תוקף אם נשווה את ההשקפה הבאה לידי ביטוי במימרה זו להשקפה החברתית רעיונית בעולם ההלניסטי רומי, בו חצה קו ברור בין

¹⁴ שם

¹⁵ רגיל בפיהם

¹⁶ מתגדר עלי

¹⁷ בבלי ברכות י"ז עמ' א'.

¹⁸ ישראל פרידמן בן שלום, מלאת, האוניברסיטה הפתוחה, תל-אביב תשמ"ד. עמ' 151 ואילך.

¹⁹ ג' אלון תולדות היהודים בארץ ישראל בתקופת המשנה והתלמוד, כרך א', תל אביב, תשכ"ז עמ' 93.

האיש המשכיל לעובד עבודה גופנית, ובין הפוליס לכפר. אלא, שמהבנה זו של המימרה יוצא שיש הפרדה מוחלטת בין לימוד תורה לעבודת כפיים.²⁰

במאמרו מוכיח ישראל פרידמן בן שלום שמימרה זו שייכת כנראה לדור אחר ונולדה כנראה בבבל, והתפיסה הרווחת בתקופת יבנה הייתה של שילוב תורה עם דרך ארץ, עבודה. שייכותם של חכמים בימי בית שני ובתקופת המשנה והתלמוד לשכבות העממיות - איכרים, בעלי מלאכה וכלי מסבירה את דמותם העממית של החכמים במקורות ואת השפעתם הגדולה על המוני העם. תפיסת עולם זו מנוגדת בתכלית למציאות בעולם ההלניסטי רומי, בו החכמים היווה מעמד סגור ומתנשא. כך או כך בשני הפרושים שהוצגו ניכרת בברור תפיסת עולם המעמידה את האדם העובד, העמל, כשווה ערך לתלמיד החכם הלומד, וכשותף מלא בחייו של העם. אלא, שהתפיסה השנייה הסוברת ש"יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ..."²¹ מדגישה את חשיבות העיסוק במלאכה, "שיגיעת שניהם משכחת עוון".

"רבן גמליאל בנו של רבי יהודה הנשיא אומר, יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ שיגיעת שניהם משכחת עוון. וכל תורה שאין עמה מלאכה, סופה בטלה וגוררת עוון."²²

מלאכה ותיקון עולם

התייחסויות חכמים לעבודת כפיים שונה מדור לדור ומחכם לחכם. נתייחס כאן לתפיסת העולם הרואה בעבודת כפיים כלי לתיקון עולם ואת האדם כיוצר.

במשנה במסכת אבות כתוב: "עשרה דברים נבראו בערב שבת בין השמשות, ואלו הן: פי הארץ, ופי הבאר... ויש אומרים, אף צבת בצבת עשויה."²³ הגמרא בפסחים שואלת: מה קשר הצבת לכאן? ועונה "שבכדי לייצר צבת מוכרחים צבת אחרת וראשונה מי עשאה? על כורחך מאליה נעשית — בידי שמים."²⁴ פירוש: אותה צבת היא המלקחיים שבהם היה הנפח מחזיק את הכלי באש ואחר כך מכה בו על הסדן ומייצר כלי חדש.²⁵ מדוע התייחדה הצבת דווקא? חז"ל אומרים, שהסיבה שבריאית האדם הראשון הייתה ביום השישי, לאחר בריאת כל הנבראים — "כדי שיכנס לסעודה", "שימצא הכול מוכן". המשמעות הפנימית של "סעודה" זו שהוכנה למענו היא, עבודתנו בתיקון הבריאה וכמאמר, "כל מה שנברא בששת ימי בראשית צריך עשייה ותיקון"²⁶. מובא בספר פרקי משה²⁷. כביכול נתן הקב"ה ביד האדם את הכלי הראשון לייצר ממנו את כליו, שבעזרתם יעסוק במלאכתו, שבה הוא ממלא את תפקידו, תיקון עולם.

²⁰ בן שלום, שם.

²¹ מסכת אבות ב' ב'.

²² שם

²³ מסכת אבות פרק ה' משנה ו'

"עשרה דברים נבראו בערב שבת בין השמשות, ואלו הן: פי הארץ, ופי הבאר, ופי האתון, והקשת, והמן, והמטה, והשמיר, והכתב, והמכתב, והלוחות. ויש אומרים, אף המזיקין, וקבורתו של משה, ואילו של אברהם אבינו. ויש אומרים, אף צבת בצבת עשויה."

²⁴ פסחים נ"ד, א.

²⁵ רש"י שם.

²⁶ סנהדרין ל"ח א. וברש"י שם.

²⁷ בספר פרקי משה. לרבי משה אלמושנינו. ר' משה אלמושנינו, סלוניקי (1518-1581)

וכך כותב הרב יוסף דב סולובייצ'יק: כשהתורה האריכה בבריאת העולם וסיפרה לנו על עשיית שמים וארץ וכל צבאם, לא באה לגלות סודות קוסמולוגיים אלא להורות הלכה למעשה... חייב הוא (האדם) להתעסק ביצירה וחידוש הבריאה.

שיא השלימות המוסרית והדתית, שהיהדות שואפת להגיע אליו, הוא האדם בתור יוצר. הקב"ה, כשברא את עולמו, הניח מקום לייצור ידיו – האדם – להשתתף ביצירתו. כאילו פגם הבורא את ההוויה כדי שבשר ודם ימלא את פגימותיה וישכללה. האלוהים מסר את המסתורין של הבריאה – ספר היצירה – לאדם, לא רק לשם עיון בלבד, אלא לשם המשכת מעשה היצירה. תעודת האדם היא "לצור ולחקוק ולצרף וליצור" ולהפוך את הריקנות שבישות להוויה משוכללת ומקודשת, שצירופי שמות הקב"ה חרותים בה. כשם שהקב"ה שכלל את תחום ההוויה בששת ימי בראשית, כך חייב האדם לגמור את היצירה כולה ולהפיל את שרות התווה והבוהו לישות שלימה ויפה.²⁸

רש"י הירש²⁹: "ששת ימים תעבד ועשית כל מלאכתך..."³⁰

הרש"י הירש מפרש את המילה מלאכה כלשון הנקבה של מלאך. כמו שמלאך מבצע שליחות גם המלאכה היא "שליחותו של בעל תבונה"³¹. "המלאכה כובשת את החומר... וצורה לו צורה עד שנעשה כשר לתכלית שיעדנו לו..."
לדבריו בציווי "לעבדה ולשמרה"³² מצווה האדם לעסוק בקיום ושכלול העולם.

סיכום פרק א'

המלאכה כמו שראינו לעיל היא אותה פעולה ההופכת את החומר לכלי לשימושו של האדם. להבדיל מעולם החי אין החברה האנושית יכולה להתקיים ללא המלאכות. מכאן כוחה של המלאכה וחשיבותם של אמצעי הייצור. הכוח או החשיבות של היכולת ליצור יכולים לשמש את האדם כפרט ואת החברה האנושית ככלל להגיע לפסגות רוחניות ומוסריות מחד ולתהומות של הסתאבות רוחנית וחברתית מאידך. לכן ההתייחסות לפעולה זו, למלאכה, והיחס לאדם העמל, העסיק, מעסיק ועסיק את החברה האנושית כולה, ואת תרבותנו היהודית בפרט. לכן היחס למלאכה ולאדם העמל הם שני דברים הקשורים זה בזה. חוסנה של חברה אנושית ויכולת קיומה לא תלויים רק ביכולותיה הכלכליות או הטכנולוגיות אלא תלויים לא פחות ואולי יותר ביחס לאדם בכלל ולאדם העמל בפרט, ביצירת חברה בה השכבות החברתיות מנהלות קשר כלכלי חברתי ותרבותי מאוזן ככל היותר. התקדמות הטכנולוגיה ככל שתתקדם לא תבטל את מלאכת הכפיים ולכן לא בטל הצורך לחנך לעבודת כפיים ולעסוק בתכנים הערכיים שלה מחד. מאידך

²⁸ הרב יוסף דב סולובייצ'יק איש ההלכה, גלוי ונסתר, עמ' 84-85.

²⁹ הרב שמשון בן רפאל הירש (כ"ד בסיוון ה'תקס"ח - כ"ז בטבת ה'תרמ"ט; 20 ביוני 1808 - 31 בדצמבר 1888);

המכונה בקיצור "רש"י הירש") היה מחוללה של תנועת הנאו-אורתודוקסיה בגרמניה במאה ה-19 ואבי שיטת "תורה עם דרך ארץ".

³⁰ שמות כ', י'.

³¹ שם ט'.

³² בראשית ב' ט"ו.

מלאכת כפיים, כתפיסתו של גורדון, כפעולה ראשונית המקשרת את האדם לטבע ולטבעו היא כר פורה לפעולה חינוכית ערכית. וקל לממש בה את הרעיון שבו פתחנו: שזירת הלימוד עם המעשה.

פרק שני

האדם יוצר והיצירה יוצרת אותו

מלאכת כפיים היבטים חברתיים-חינוכיים מעשיים

בפרק זה אעמוד על ההיבטים החברתיים והחינוכיים של עבודת הכפיים, כשם שהם נראים לי כשותף בעבודה החלוצית חברתית-חינוכית של קיבוץ ראשית, ועל הטמעת היבטים אלה במערכת החינוך "ראשית".

עבודת כפיים בפעילות החלוצית-חינוכית של קיבוץ ראשית- ניתוח מקרה

קיבוץ ראשית

רקע

קיבוץ ראשית הוקם בשנת 1979 כחלק מלקחים אישיים ממלחמת יום הכיפורים והמשבר הערכי-רוחני וחברתי אשר פרץ אל פני השטח בעקבותיה. מייסדי הקיבוץ ראו את ההתמודדות עם המשבר הערכי חברתי כמשימה החלוצית העכשווית הראשונה בחשיבותה בתקופה זו. ראייה זו היוותה שינוי בראייה המקובלת של מפת המשימות החלוציות-לאומיות, שהיו מקובלות עד אז: התיישבות, ביטחון וכלכלה. הגרעין המייסד של הקיבוץ יצא מתוך התנועה הקיבוצית וראה את הדרך השיתופית ככלי ליישום מטרות חלוציות וכדרך חיים, ואת עצמו כממשיך בדרכה החלוצית של התנועה בהתמודדות על השאלות החברתיות והערכיות.

מתוך: **הקבוצה בירושלים**³³.

"ראשיתו של רעיון הקבוצה"³⁴ בתקופה שקדמה למלחמת יום הכיפורים, כאשר היינו בצבא. פגשנו אז את בבואתה של החברה הישראלית כפי שהשתקפה בחברה הצבאית, בבואה של חברה גאה בהישגיה הכלכליים והתרבותיים ובוטחת בכוחה הצבאי. לעינינו נתגלתה תמונה של חברה שערכיה מתדלדלים והולכים, כלכלת רעועה, ובחלל שנוצר חודרת שחיתות מידות, בטלה, התפרקות מוסרית ומשתלטת תרבות מערבית זולה בצד התדלדלות מתמדת של תרבותנו היהודית. הפער העדתי עמוק ושורשיו נעוצים בשבר תרבותי רוחני לא פחות מאשר במציאות סוציאלית.... אז התגבש רעיון הקבוצה – קבוצה על בסיס קיבוצי שתתפרנס מיגיע כפיה, תחפש דרכים לפעול בכל שכבות החברה ותקיים חיי רוח עשירים. מלחמת יום הכיפורים חתמה תהליך זה והביאה אותנו להכרה נחושה."

³³ מסמך מתאריך: כ"ח אייר תשמ"א (1981) נספח מס' 1

³⁴ קיבוץ ראשית

בהמשך המסמך מסופר על שיקום ושיפוץ החצר בשכונת הבוכרים, משכנה הראשון של הקבוצה, יחד עם חניכים וחברים מהשכונה. ציון דרך ראשון לדרך שהלכה והתפתחה, ובה עבודת הכפיים היא חלק מההוויה הערכית והחינוכית.

"הבית ברחוב רבנו גרשום היה חצר מפוארת בעבר.....שיפוץ הבית ערך כשלושה חודשים. ידידים מהשכונה, מהקיבוץ ובעלי מקצוע סייעו לנו בהתנדבות. במהלך העבודה הסתבר לנו שהבחירה בבית זה ושיקומו הייתה חשובה ומכרעת לגבי השתלבותנו בחיי השכונה, מבלי שהתכוונו לכך מראש. לאנשי השכונה ולנו הייתה זו חוויה נפלאה לראות איך מתגלה מתוך ההריסות בית מפואר, בנוי ברחבות ובאיזון, בעל קישוטים ארכיטקטוניים נפלאים בצד צניעות מודגשת. עדות לחיים מלאי פיוט וגעגועים להתחדשות החיים הלאומיים בארץ.³⁵ הבנו, שכאן נמסרת לנו תפיסת עולם שלמה של מקימי השכונה אשר קמה וחייתה לנגד עינינו. **תפיסה יהודית שאינה מנתקת בין תרבות חיים חיצונית (חומרית) לבין חיי רוח עשירים.**"³⁶

מסמך זה, מראשית פעילותו של קיבוץ ראשית, מאיר את עינינו בכמה רעיונות חשובים שבהמשך הלכו והתעצמו, והפכו לאבני דרך בפעילותה של "ראשית": פרנסה מיגיע כפיים, עבודת כפיים יחד עם חיי רוח עשירים³⁷ עבודת כפיים ככלי להזדהות וקשר עם שכבות עממיות³⁸ ועיסוק בשיקום פיזי כמנוף לעבודה חינוכית וככלי לשיקום חברתי. רעיונות אלו קיבלו משנה תוקף וחשיבות עם מעבר הקיבוץ לרחוב הנורית בקרית מנחם וההתמודדות עם הבעיות החברתיות הקשות במקום.

קיבוץ ראשית במתחם הנורית קריית מנחם

בתחילת שנות התשעים שכונת הבוכרים שינתה את פניה לשכונה שבה הולכת וגדלה ההשפעה החרדית, והקיבוץ שגדל חיפש מקום מתאים לפעולה החברתית שלשמה הוקם. בשנת 1991 עבר קיבוץ ראשית למתחם הנורית בשכונת קריית מנחם. השכונה נמצאת בדרום מערב ירושלים ונבנתה בשנות החמישים והשישים כחלק מ"שכונת הגשר"³⁹ ואוכלסה בעיקר ע"י מפוני מעברות ועולים חדשים. מתחם הנורית בנוי מעשרה בניינים בני שמונה קומות עם גשר באמצע, ללא מעלית. הבניינים ניבנו בצפיפות גדולה, ובתוספת מספר הקומות הגדול יחסית נוצרה צפיפות תושבים גדולה מאוד יחסית לשטח. המתחם תוכנן כבניינים כביכול נפרדים, כאשר לכול אחד מהבניינים נבנתה חצר נפרדת קטנה מאוד ביחס למספר התושבים המתגוררים בבניין. תכנון זה היווה מחסום פיזי לקשרים חברתיים ולתנועה טבעית וזורמת. חצרות סגורות אלה הפכו עם השנים ל"בורות זבלי" ולמטרד.

³⁵ העלייה הבוכרית

³⁶ שם: הקבוצה בירושלים

³⁷ כנ"ל.

³⁸ על הבסיס הרעיוני ראה להלן פרק א'.

³⁹ "שיכונת הגשר שנבנו בשכונות המערביות בשנות ה-60, נועדו להציג בנייה צפופה על מדרונות תלולים, ללא מעלית גשר מחבר את הקומה האמצעית של הבניין עם מפלס הרחוב. תוכנן על ידי צוות משרד השיכון" ירושלים. דוד קרויאנקר כתר עמוד 198.

מתחם הנורית הפך עם השנים למקום הקשה והבעייתי ביותר בשכונה, ואחד המקומות הקשים בירושלים. במתחם שלטה אווירה של טרור. המקום היה מוזנח, מלוכלך, מוכי פשע, ואלימות. מתחם הנורית נחשב כמקום בו לא נכנסות פחות משתי נייזות משטרה ביחד, גורמי העיריה למיניהם מתקשים לתפקד בו. זאת אחרי פרויקטים חוזרים ונשנים של שיקום פיזי וחברתי על ידי "שיקום שכונות"⁴⁰, פרויקטים שהושקעו בהם הרבה כסף ומשאבים.

כך מצאנו את המתחם בכניסתנו.

עבודת כפיים ככלי לשיקום חברתי

קיבוץ ראשית מתוך תפיסת פעולה ואידאולוגיה בחר להתיישב בשכונה ולפעול בשטח ומתוך השטח. הבנה זו יחד עם כישלונות השיקום הקודמים הביאה אותנו למסקנה: שהאפשרות היחידה ליצור שינוי בשכונה הוא לבצע את עבודות השיקום והשיפוץ בעצמנו. לא באחריות לשיפוץ אלא בידינו ממש. תחילת עבודתנו הייתה בניקוי המתחם, ומדובר היה באיסוף זבל שהצטבר במשך שנים והגיע לכמות של עשרות משאיות. לא פחות חשובה הייתה ההתמדה בשמירת המקום נקי, כאשר זבל היה נזרק באופן חופשי מחלונות הבתים. בהמשך עסקנו הרבה בגינון המתחם, בטיפול וחינוך תשתיות המים והביוב בהנחה שסביבה נקייה ואסתטית משפיעה על ההווה החברתית ועל הנורמות החברתיות.

ברצוני להתמקד בפעולה מרכזית אחת שנעשתה בידינו כדי להבין על ידה את ההשפעה של עבודת הכפיים על הסביבה החברתית.

למעלה הזכרתי את החצרות הסגורות ואת השפעתם על החיים החברתיים. אנחנו הבנו שללא פריצת דרך שתקשר את חלקיו התחתונים של המתחם יהיה קשה מאוד ליצור פעילות חברתית בריאה וטבעית. בהתייעצות עם אנשי בניין ותיקים מהתנועה הקיבוצית ובראשם עזרא גרינבאום מקיבוץ צובה, הכנו תכנית לפריצת מנהרה מתחת לגרם מדרגות שהיווה את המחסום העיקרי. הבנו, שאם לא נפרוץ את המנהרה בעצמנו הדבר לא יקרה. כאן יצר הכאוס השלטוני דווקא הזדמנות לשנוי ובעזרת חברים מקיבוץ צובה, שבאו עם הכלים הכבדים המתאימים, וגברוש רפפורט⁴¹ ז"ל שנתן את ההכוונה המקצועית פרצנו את המנהרה. עבודה זו, פריצת המנהרה ובניית קונסטרוקציה לתמיכה בתוכה, נמשכה לפי זכרוני שלשה ימים רצופים, והיותה אחת מנקודת ההכרעה מעין "להיות או לחדול" בהתייצבות מקומנו בשכונה. הכרעה זו הייתה חשובה במישור הפיזי, היכולת הפיזית לקיים פעילות חברתית, אבל לא פחות חשובה במישור ההווה החברתית בשכונה.

עבודת כפיים ויצירה ככלי חיובי להתמודדות עם אלימות ופשע

השכונה נשלטה בבואנו על ידי עבריינים, סוחרי סמים ברובם. עבריינים אלו ראו בשכונה את שדה הפעילות שלהם, כאשר הבינוי הגרוע, ההזנחה והלכלוך מהווים עבורם רקע מתאים לפעולה.

⁴⁰ על פרויקט שיקום שכונות ראה: שיקום שכונות בישראל הערכת תוצאות, נעמי כרמון.

⁴¹ גברוש רפפורט לוחם ומפקד בפלמ"ח, מפורצי דרך בורמה.

בואנו לשכונה לא היה מובן להם לחלוטין. לפי הבנתם אין מקומנו בשכונה ואם באנו כנראה שנלך תוך זמן קצר כמו ניסיונות אחרים לשיקום השכונה. ניתן להבין שפריצת המנהרה הייתה נקודת המהפך לנו וגם להם. פריצת המנהרה והעובדה שנעשתה במו ידינו, הבהירה להם מצד אחד שאיננו מתכוונים לעזוב. מצד שני המתחם הפך למקום פתוח וממילא מטויל, ובנוסף הניקיון הגיוני והטיפול בתשתיות ביוב ומים, שנעשו גם הם במו ידינו, הפכו את המתחם כולו למקום חי ונושם. קבוצת עבריינים זו הבינה בשלב זה שלמעשה "שטח המחיה" שלהם השתנה. תהליך זה התפתח למערכת של אלימות קשה, שמטרותיה לגרור את השכונה למעגל של אלימות ולהחזיר את המצב לקדמותו.

לא אכנס בעבודה זו לכל מה שעבר עלינו באותם ימים, לתפקודה של המשטרה ומוסדות השלטון. דברים אלו חשובים אך אינם מעניינה של עבודה זו. דרך הפעולה בה נקטנו היא החשובה לענייננו. ודרך פעולה זו הייתה מורכבת מהימנעות ככל האפשר מחיכוך ללא צורך יחד עם יצירת שמירה והגנה אפקטיביים עלינו, על ילדינו והמפעלים החינוכיים שלנו. במקביל עסקנו במרץ בניקיון ותחזוקת המתחם ובהמשך בנייה ועשייה פיזית וחינוכית. העבודה, עבודת הכפיים, שימשה כאן ככלי חיובי להתמודדות עם מצב של אלימות ללא הגררות למעגל האלימות עצמו. הבחירה בדרך זו השמיטה את הקרקע מתחת לאותם סוחרי סמים שדרך האלימות היא דרכם, ויצרה, במהלך שאמנם היה ארוך וקשה, שיח אחר בשכונה שיח חיובי ולא אליים. מציאות חדשה זו חיבה בהמשך גם את אותם עבריינים, אשר לא יכלו להיות יוצאי דופן במציאות החדשה שנוצרה. דרך זו אשר בה נקטנו אינה חדשה שורשיה עמוקים כפי שמובא בפרק הראשון על תפקידו של האדם כיוצר במסורת היהודית. הציונות, בזרמים המרכזיים שלה, הכירה בדרך זו והשתמשה בה בהבינה בערכה הרעיוני וחשיבותה המעשית. הציונות המעשית הדגישה את חשיבות העבודה, הבנייה והעשייה בכל התחומים כדרך התמודדות העיקרית והחשובה, ואת הכוח "כהכרח בל יגונה" כהגדרתו של יגאל אלון: "המלחמה עצמה הייתה בבחינת הכרח שלא יגונה..."⁴²

עבודת כפיים ככלי לשיקום חברתי

עבודת שיקום אלו שנעשו בידינו בהתנדבות הניעו מהלכים חברתיים חיוביים. העבודה העצמית שלנו כתושבי השכונה הקרינה הזדהות עם פעולת השיקום עצמה ועם השכונה ככלל, בבחינת מה שאדם עושה בידי קרוב לליבו. הזדהות זו המעיטה את הניכור החריף שהיה קיים לפני כן לכל מה שמחוץ לבית הפרטי. העבודה המשותפת והשמירה המשותפת על הרכוש הציבורי יצרה גשר וקשר עם אוכלוסיית השכונה. שינוי פניה של השכונה ושינוי אווירת הרחוב בה החזירה לתושבים את זקיפות הקומה. יחס התושבים לשכונתם, למקום מגוריהם השתנה, הניכור קטן ומעשה הוונדליזם חדלו. כל אלה יחד הובילו מהלכים איטיים של הרגשת שייכות ובית לנו ולאנשי השכונה.

⁴² יגאל אלון מערכות פלמ"ח. הוצאת הקיבוץ המאוחד תשכ"ז. עמוד 49.

הופתענו לראות את הכוח הטמון בעשייה שאדם או ציבור עושים במו ידיהם. נראה לי שההחלטה לבצע את עבודות השיקום בידנו הייתה המשמעותית ביותר בהקשר הזה, והשפעתה הייתה רבה על יחס תושבי השכונה אל השיקום ותוצאותיו. השלב הבא בהתפתחות הפעילות של הקיבוץ היה הרחבת המערכת החינוכית והקמת בית הספר, וגם פה שימשה מלאכת הכפיים כלי חינוכי חשוב.

מערכת חינוך "ראשית" **הקמת מערכת החינוך וצמיחתה**

עם גדילת הילדים הראשונים של הקיבוץ הוקם גן ילדים משותף לילדי הקיבוץ וליילדי השכונה. הגן היווה את התחלת מערכת החינוך של הקיבוץ. העקרונות החינוכיים שהותוו בגן היוו למעשה את בסיס תפיסת החינוך של מערכת החינוך "ראשית". העיקריים שבהם: גישה חינוכית אשר שמה דגש על דו שיח, שותפות ושוויון הזדמנויות כתנאי יסוד לאיכות חיים, להעצמה אישית, למינציה הנטיות והמסוגלות האישית ולתחושת שייכות לקהילה. יצירת סביבה מגוננת, מטפחת, עשירה בהתנסויות ומותאמת למורכבות הנגזרת מהאינטגרציה של התלמידים. עם מעבר הקיבוץ משכונת הבוכרים לקריית מנחם עבר גם הגן ובהתאם לביקוש נפתחו גנים נוספים נכון להיום חמישה גנים. בשלב נוסף שנבע מלחץ הורי הגן הורחבה מערכת החינוך, והוקם בית ספר ראשית בשנת 2000.

בית ספר ראשית

בי"ס ראשית הוקם כבי"ס צומח במתחם קוסטריקה 2 הצמוד למתחם הנורית, בו חי ופועל קיבוץ ראשית. המקום ששימש בעבר כבית ספר ועבר גלגולים שונים הוזנח והיה זקוק לשיפוץ רציני וחידוש. כמו שנהגנו בשיקום השכונה גם כאן שיקמנו ושיפצנו את בית הספר בעבודה עצמית. בית הספר, שהתחיל מכיתה א' אחת גדל כל שנה במחזור נוסף ובו שתי כיתות ובהמשך שלש כיתות במחזור. עם גדילת ביה"ס נדרשו כיתות נוספות. במאמצים גדולים ושוב בעבודת ידיים שוקם מבנה נוסף שעמד נטוש ושרוף ברחוב ראשי במרכז השכונה. בשנים הבאות גם שני מבנים אלו לא הספיקו לאכלס את כל ביה"ס, ובית הספר עבר למקומו הנוכחי. בקיץ שנת 2008 שוקם ושופץ בית הספר קלבין בעבודה עצמית, בשותפות עם הורי בית הספר ותושבי השכונה.

בית ספר ראשית ברחוב דהומיי 6

שכונת קריית מנחם ממוקמת על קו הרכס הנמשך מאזור הכניסה לירושלים דרך הר הרצל ולכיוון משב אורה, ביה"ס הוקם באחת מפסגות רכס זה שהוא גם המקום הגבוה ביותר בשכונה. בהנחה שתכנון זה אינו מקרי הרי הוא מדגיש את חשיבותו של בית הספר כמרכז חינוכי וחברתי חשוב בעיני המתכננים, ומציב את בית הספר כמקום חשוב במבנה השכונתי לשנים רבות. בדומה לבית

הכנסת אשר בונים אותו "בגובהה של עיר", כנאמר בתוספתא:⁴³ "תניא: אין בונים בית הכנסת אלא בגובהה של עיר, שנאמר: 'חכמות בחוץ תרונה...בראש הומיות'⁴⁴ תקראי ". (משלי א' כ"א) מבנה בית הספר נבנה עם הקמת השכונה בשנות החמישים כבית ספר לחטיבת הביניים, ועבר גלגולים שונים עד שנסגר בשנת 2007 ועמד ללא שימוש במשך שנה. כאשר נכנסנו לבית הספר, היה בית הספר במצב פיזי מוזנח ועלוב. כהמשך לדרך בה נהגנו בעבר ובהסכמת עיריית ירושלים שיפצנו את בית הספר באופן עצמאי על ידי חברי הקיבוץ והורי בית הספר. זאת מתוך ניסיונו בעבר וההבנה בחשיבותה וערכה של העבודה העצמית. חווית שיפוץ בית הספר והחצר שלו שנעשתה בקיץ 2008 הייתה גדולה ומשמעותית לנו, לשכונה ולקהילת בית הספר. ההרגשה המשותפת של שיקום וטיפול בית הספר וחצרותיו שעמדו חרבים, שוממים ומוזנחים למקום מטופח ואהוב נתנה לכולנו תחושת שמחה ושייכות למקום. כמו במקרים קודמים הרגשנו וראינו את השינוי החיובי ביחס תושבי השכונה לבית הספר. מתחם בית הספר הפך בתודעה השכונתית ממקום של עבריינות, פשע וסמים למקום אסטטי חי ותרבותי המעורר שייכות והזדהות. שיטת העבודה העצמית שנקטנו בה אפשרה לנו מרחב פעולה בו יכולנו לקבוע את העקרונות התכנוניים של שיפוץ בית הספר. גם פה, כבעבר, בחרנו לעשות מאמץ ולהתחבר לתכנון המקורי של בית הספר. זאת מתוך הבנה ששמירה על הקיים והתחברות אליו, במידת האפשר, מקטינה הוצאות ופגיעה סביבתית, מפנימה בליבנו ומשדרת כלפי חוץ צניעות כלפי מי ומה שהיה לפנינו. זכינו ושמחנו, כאשר מתוך העזובה נחשף והתגלה מתחם חינוכי מיוחד, מתוכנן ובנוי באיזון וטוב טעם, ובבנייה העונה על עקרונות התומכים קיימות בתכנון ובנייה. כל זאת בתקופה בה האמצעים הכספיים היו מועטים. אביא דוגמאות אחדות, מבנה הכיתות המרכזי של בית ספר נבנה כך שלכל כיתה יש שני כיווני אור ואוויר. המשמעויות הנובעות מכך הם: א. אין צורך בתאורת חשמל חוץ מימים מועטים בחורף. ב. מיקומו של ביה"ס במקום גבוה ופתוח ופתיחת שני כיווני אויר לכל כיתה מאפשר אוורור מצוין בימים החמים של הקיץ. נוסף לכך זווית המבנה כלפי השמש ומבנה החלונות מאפשרים את כניסת השמש רק בחורף ואולם בקיץ אין שמש ישירה לתוך הכיתות. לכן להבנתנו מתכנני בית הספר עשו שימוש נכון בעקרונות בניה מקיימת ההופכים את בית הספר למקום נעים, מאוורר ומואר שהוא גם חסכוני באנרגיה. בהנחה, שחינוך איננו רק חינוך פורמלי בכיתה אנחנו נחשפים כאן לתכנון ובנייה המחנכים בעצם קיומם לחיסכון באנרגיה ולעקרונות קיימות.

חצר בית הספר

את חצר ביה"ס מצאנו בבואנו מוזנחת, בלתי מנוצלת ובחלקה הגדול אף סגורה ומופרדת מביה"ס בגדרות. כבר בביקור ראשון נראתה לנו החצר כבעלת פוטנציאל חינוכי רב. בית הספר נבנה כאמור בשנות החמישים עם חצר רחבת ידיים סביבו אשר לשמחתנו נשארה קרובה לתכנון המקורי

⁴³ תוספתא, מגילה ג, יד
⁴⁴ פירוש: הומיות - עיר הומיה.

כמעט בשלמותו. השקענו מאמץ גדול בניקוייה ובהכשרתה לפעילות חינוכית, ואכן התגלתה לנו חצר מתוכננת היטב מחולקת בפועל למעין חצרות משנה, חצר המאפשרת את יישום הרעיון של חצר בית הספר ככלי חינוכי לימודי וכוללת בתוכה שטח משמעותי לגן ירק, שטחי גינון ושטחים המאפשרים בניית פרויקטים אקולוגים ואחרים בחצר.

סיכום פרק ב'

פרק זה מבטא את יישומו של רעיון עבודת הכפיים בפעילותו של קיבוץ ראשית וההשלכות החברתיות הנובעות מכך. כפי שראינו בפרק זה מלאכת כפיים משמשת חלק חשוב בפעילות של קיבוץ ראשית כאידאל וכתפיסת פעולה מעשית שהשלכותיה רבות כמתואר לעיל. חשיבותו של הפרק בכך שהוא מבטא את הדרך האישית שלי ושל ראשית ביישום הרעיון של עבודת כפיים, והוא מלמד על היתכנות היישום של הרעיון בבית הספר.

פרק שלישי

מלאכת כפיים ככלי לימודי וחינוכי

לנגן במעדר ולצייר על האדמה⁴⁵

עבודת כפיים בבי"ס ראשית

בפרק זה אעמוד על שילוב עבודת הכפיים בבית ספר ראשית, איך "נולד" הרעיון. אציג מקרים אחדים אשר מהם ניתן ללמוד על המשמעויות והתועלת בעיסוק בעבודת כפיים בבית הספר. ואתייחס למטרות של לימוד מלאכה בבית הספר.

עבודת כפיים מצורך פיזי לכלי חינוכי

ראינו לעיל⁴⁶, שעבודת הכפיים היוותה ומהווה חלק חשוב ובלתי נפרד בתפיסת העולם המעשית והחינוכית של קיבוץ ראשית, ועוד ראינו⁴⁷, שלתפיסת עולם זו יש רקע אידאולוגי מוצק בתנועה הציונית ובמקורות תרבותנו היהודית ולכן טבעי הוא שעבודת הכפיים תשולב בתוך התוכנית החינוכית במערכת החינוך של ראשית. אכן האהבה לעבודת הכפיים והערכים הנלווים אליה השתלבו במערכת החינוך ראשית כמעט מאליהם, כאשר הדוגמה העצמית והאמונה בדרך של צוות בית הספר הם אלה שלימדו את התלמידים להעריך את המלאכה ולאהוב אותה. ניתן לומר שתהליך זה כביכול קרה מעצמו כתולדה ישירה של עבודתנו בבית הספר והביא גם אותנו להבנה בחשיבות עבודת הכפיים ככלי חינוכי ולבנות תכניות לימודים מותאמות לצורך זה. העבודות למיניהן לשיקום ושיפוץ בית הספר⁴⁸ לא הסתיימו בחופש, ונאלצנו להמשיכם גם במשך שנת הלימודים. להפתעתנו נוכחנו, שעבודתנו הפכה למוקד משיכה לתלמידי בית הספר, שהפרס הגדול ביותר עבורם היה לעבוד אתנו. לאט לאט כנוצר מעצמו הפכה עבודתנו מעבודה לשם בנייה ותחזוקת בית הספר בלבד לעבודה חינוכית רב תחומית. מצב זה הביא אותנו בתהליך אטי להבנה שיש בתחום הזה של עבודת כפיים פוטנציאל חינוכי ולימודי הרבה מעבר למה שהעלינו בדעתנו.

עם המעבר לבית הספר ברחוב דהומיי נוצרו תנאים אידאליים להגשמת הרעיון, שהוא הנושא של עבודה זו: שילוב עבודת הכפיים כערך תרבותי חברתי חינוכי ולימודי בבית הספר. חצר בית הספר, גן הירק, סדנת הנגרות והחממה החינוכית העתידה לקום משמשים כולם ככלים חשובים להגשמת רעיון זה.

⁴⁵ רחל ב. כנרת.

⁴⁶ פרק שני

⁴⁷ פרק ראשון

⁴⁸ ראה לעיל פרק שני.

חינוך למלאכת כפיים מטרות בעבר ובהווה

חינוך למלאכת כפיים היה בבתי הספר בישראל מראשית הציונות והמשיך להתקיים עם הקמת מדינת ישראל. מטרותיו נחלקו באופן כללי לארבע: הנחלת ערך העבודה, הכשרת בעלי מקצוע מיומנים, מניעת נשירה מבתי הספר וקליטת עלייה. לאורך השנים מקומו של החינוך למלאכה הלך והתדרדר באיכותו המעשית והערכית, ולמעשה הוא איננו קיים היום בבתי הספר היסודיים וקיים בשולי מערכת החינוך התיכונית.

כישלונות העבר והשינויים בחברה, בכלכלה, בתעסוקה, בחינוך וכלי בישראל של שנת 2015 מחייבים אותנו להגדרת מטרות מחודשת מוטעמת למציאות הארץ ישראלית של ימינו. בחרתי להתחיל את הגדרת המטרות בלמידה מהשטח על ידי דוגמאות אחדות מעבודתי כמורה למלאכה.

ניתוח מקרים

הנאה וסיפוק אישי

תיאור מקרה

תמונה ראשונה: גינה אקולוגית דוד ילין יום שלישי אחר הצהריים, חורף, קר. שני קורסים יורדים לעבודה בגינת המכללה. הסטודנטים, קפואים כלשהו, יורדים לאיתם ופונים לעבודה. קבוצה אחת לעבודה בגינה והשנייה לעבודה בסדנת כלים לחיים. לאט לאט הסטודנטים מתחממים פיזית וגם נפשית מפשירה האווירה, רוח רגועה ומחויכת מורגשת האווירה מתחממת והלבבות נפתחים.

בשנת הלימודים תשע"ג זכיתי להיות שותף יחד עם דני בהקמת ה"סדנה לכלים לחיים" בגינת המכללה. תוך כדי עבודה שאלנו את עצמנו: איך ניצור את המהלך, איך נפרסם את הרעיון? מהר מאוד ראינו שאין צורך לפרסם את הרעיון. סטודנטים ולא רק סטודנטים, שעברו לידנו וראו אותנו בעבודה לא הפסיקו לשאול ולהתעניין. שאלתם השנייה אחרי "מה אתם בונים" הייתה איך אפשר להצטרף לקורס, וכמה הם רוצים וחשוב להם להתנסות בעבודת כפיים.

תמונה שנייה: סדנת נגרות בבית ספר ראשית יום שישי אופייני. שעתיים ראשונות מיועדות לתלמידי כיתה ו' שלהם זו השנה השלישית בלימודי נגרות. הם כבר עוסקים בעבודות יותר מתקדמות הדורשות מיומנות גדולה יותר בעבודה. היום מתחיל בוויכוח קבוע: מי בתור היום לעבוד בסדנה? כמובן שיש תור ובכול זאת יש גם וויכוח. העניינים מסתדרים והעבודה מתקדמת בשמחה ובקצב, קבוצות מתחלפות והנה צלצול להפסקת אוכל. "לכו לאכול", אני, אומר להם. התשובה: "לא, אנחנו לא רעבים". אחרי הפצרות רבות הם שולחים נציג שיביא אוכל לכולם, הם כבר יאכלו בסדנה שלא להפסיד זמן. צלצול שני להתחלת ההפסקה, הפסקת המגרש, הפסקת הכדורגל, קודש הקודשים. לכו לשחק אני אומר להם, לא, הם אומרים אנחנו מעדיפים לעבוד. כך זה נמשך עד סוף היום. מתחילת היום ועד סופו אין הפסקה בעבודה בסדנה. מי שהיה רוצה להישאר, ומי שאמור לבוא בשיעור הבא רוצה כבר להתחיל, ובינתיים תלמידים נכנסים בהפסקה להשלים עבודות.

מה הגורם להנאה זו? מהי אותה רוח טובה שמביאה אתה עבודת הכפיים. כמובן כאשר היא נעשית מתוך בחירה ורצון. האם זו הרגשת היצירה, העשייה, הפעילות הפיזית, הקשר עם החומר? תהייה התשובה אשר תהייה. אמת זאת של הנאה בעבודת כפיים ניכרת בעין, ידוע לנו וידועה הייתה גם בעבר. ככתוב בקהלת "מתוקה שנת העובד אם מעט ואם הרבה יאכל והשבע לעשיר איננו מניח לו לישון"⁴⁹. קהלת מפריד בין האדם העמל לאדם העובד. "אדם עמל" לפי קהלת משמעותו: זה שעמל לשם צבירת כסף נכסים ושליטה ועליו אומר קהלת: "וראיתי אני את כל עמל ואת כל כשרון המעשה כי היא קנאת איש מרעהו גם זה הבל ורעות רוח"⁵⁰. לעומתו העובד, שאינו רץ להעשיר, השמח בפרי עמלו עליו אומר קהלת: "מתוקה שנת העובד..." עוד נאמר: "ואמר רבי חייא בר אמי משמיה דעולא: גדול הנהנה מיגיע כפו יותר מירא שמים. דאילו גבי ירא שמים כתיב 'אשרי איש ירא את ה' ⁵¹ ואילו לגבי נהנה מייגעו כתיב 'יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך'.⁵² אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא, ולגבי ירא שמים 'וטוב לך לא כתיב ביה'.⁵³ (לא כתוב בו) שלמה אילן בספרו משבח את העבודה בגינה כעבודה מגוונת מבחינה פיזית ונותנת סיפוק ושמחת חיים.⁵⁴

עבודת כפיים כמנוף שיקומי אישי.

התייחסתי בפרק השני למשמעותה של עבודת כפיים ככלי לשיקום חברתי. ננסה בעזרת תיאור שני מקרים ללמוד על האפשרויות הגלומות בלימוד מלאכה לשיקום אישי ולחיזוק אישיותו של התלמיד.

כחלק מלימודי הנגרות בבית הספר אני מלמד כיתות מהחינוך המיוחד, כיתות מקדמות. העבודה איתם בסדנה מעניינת במיוחד. תלמידים אלה המתקשים בלימודים פורמליים גילו ברובם בסדנה מקום שבו הם יכולים לבא לידי ביטוי. אביא סיפור על שני תלמידים, סיפור שהוא פרט שניתן להגיד שהוא מעיד על הכלל.

תיאור מקרה: יריב, שם בדוי, תלמיד כיתה ה' מקדמת ילד המתקשה לתקשר עם הסביבה, על פי רוב עצבני, מרבה לריב עם חבריו ולא נשמע להוראות המורים. יריב עבר שנה קשה מאוד בביתו שבמסגרתה נעשה תהליך להוציאו מביתו, תהליך שהוא היה מודע לו. כמה פעמים, כאשר נכנסתי לכיתה ראיתי אותו יושב לבד ליד שולחנו כאשר כולם משחקים או פעילים בפעילות אחרת. בסדנת הנגרות יריב היה פעיל מאוד עבד יפה מאוד ובאופן עצמאי. היה לו שולחן עבודה קבוע בסדנה. לא היה חשוב לו, שזאת לא העמדה הטובה ביותר בסדנה, כן היה חשוב לו שהיא שלו, שיהיו לו כלי העבודה הנחוצים והוא יוכל לעבוד. יריב הכין כיסא, שהכנתו דרשה מיומנות גדולה

⁴⁹ קהלת פרק ה' פסוק י"א.

⁵⁰ שם ד' ד'.

⁵¹ תהילים קי"ב, א

⁵² שם קכ"ח, א

⁵³ ברכות ח' ע"א

⁵⁴ שלמה אילן הגן הפורה עמ' 235-234.

יחסית לילד בגילו. היה זה הכיסא השני מאותו הסוג שהוא הכין. לי הוא אמר, שבכיסא הראשון משתמש אחיו והוא רוצה להכין עוד אחד. בהמשך הבנתי שהתמונה היא אחרת. את הכיסא הראשון הוא שבר כחלק ממריבה בביתו עם הוריו. יריב אוהב לעבוד לבד ומתקשה מאוד לקבל עזרה. את חלקי הכיסא הוא הכין לבד מדד, חתך, שייף וכול', ואני שמחתי לראות אותו עובד ונהנה. צריך לציין שיריב עובד מאוד יפה ונראה שיכולותיו בעבודה גדולות לאין ערוך מיכולותיו הלימודיות. מלאכת הרכבת חלקי הכיסא והדבקתם צריכה להיעשות בשני שלבים והיא עדיין מורכבת מדי בשבילו. בכל זאת התעקש יריב לעשות זאת לבד. כאשר ראיתי שהוא לא מצליח נגשתי אליו ועזרתי לו. הכיסא התפרק. יריב כעס לקח את החלקים ונעלם. אני הייתי עסוק באותו זמן עם תלמידים אחרים. כאשר הבנתי שהוא נעלם וגם חלקי הכיסא נעלמו הלכתי לחפשו. לבסוף הוא חזר לכיתה ומצאתיו שם. לשאלתי היכן הוא שם את החלקים אמר יריב שזרק אותם לפח. ביודעי שיריב אוהב לעבוד ואוהב את עבודתו, לא יכולתי להשלים עם העובדה שפעם שנייה הוא יהרוס את עבודתו. אמרתי לו והסברתי לו, שהעבודה היא שלו והוא יכול לעשות אתה כרצונך, אבל אני מבקש ממנו שייתן לי לשמור על העבודה בינתיים, והוא יחליט בהמשך מה לעשות אתה. בשיעור הבא הוא בא לשיעור ולא היה מוכן לעבוד יצא וחזר, יצא וחזר, כל זה תוך כדי שהוא מסתכל לעבר העבודה שלו לראות שהיא במקומה. כך זה נמשך בהפסקות הוא היה בא לראות שהכול בסדר. בשיעור הבא הוא בא רגוע ועם החלטה לשתף פעולה ולהשלים את עבודתו. נתתי לו לשייף עם מכונה את שאריות הדבק מחלקי הכיסא. יחד תיקנו את הדרוש תיקון והכנו את החלקים להדבקה. יריב דרש בכל שלב שהוא יהיה זה שיעשה בפועל את העבודה וגם יחליט איך היא תראה בסוף. כמובן שאפשרתי לו. מכאן והלאה העבודה זרמה בשיתוף פעולה, בסדר נכון וגם על פי רצונו המלא של יריב. יריב הספיק לסיים את הכיסא לפני סוף השנה ולקחתו לביתו.

ניתוח מקרה: המקרה של יריב הוא מקרה מיוחד אם כי לא יחיד. לא אכנס לניתוח פסיכולוגי של המקרה אין לי השכלה בנושא, אך ניכר בבירור כי נוצרה במקרה זה אפשרות לטיפול ביריב ולהעצמתו. ראוי שנשאל: מה תרומת העבודה בסדנת הנגרות ומה משקלה בתהליך החיובי שאותו עבר יריב? האם העבודה החינוכית-טיפולית שנעשתה במקרה הזה על ידי כמורה ייחודית לסדנת הנגרות? אני חושב שהמפתח להבנת התהליך עם יריב, תהליך זה הוא כמובן תהליך הדדי גם שלי וגם שלו, הוא העובדה הפשוטה, שיריב מרגיש שיש לו יכולת ביטוי בסדנת הנגרות שהסדנה היא מקום שבו הוא מרגיש טוב וזה ניכר מאוד בעבודתו בסדנה. כנראה שבשביל ילד כמוהו הכלי הזה של עבודת כפיים במלאכה הוא המקום בו הוא יכול להתחבר, ומכאן גם היכולת להתחבר אליו. כאשר יש חיבור אמתי, גם אם הוא קטן, אפשר ליצור קשר, לפתח דיאלוג, ליצור תהליך חינוכי אמתי ולהעביר מסרים חינוכיים.

דוגמה נוספת, הפעם עבודה בכיוון האומנותי, היא של משה, שם בדוי. משה תלמיד עם קשיים מרובים בחייו, בביתו וגם בבית הספר. למשה כישרונות טבעיים מרשימים במלאכת כפיים, ויכולותיו מתבטאות במיוחד בעבודות אומנותיות. משה הגיע אלי לשיעור פרטני ומהר מאוד מצא את מקומו בסדנה. משה, שהתקשה מאוד בתפקוד הלימודי הרגיל התגלה ככישרון בלתי רגיל בעבודה בסדנה. למשה הספיקו הסברים קצרים בלבד על העבודה אותה הוא בחר לבצע. את הביצוע עצמו הוא עשה לבדו ובהצלחה מרובה. כך הסדנה הפכה למשה למקום בו הוא היה יכול להביע את עצמו ולהתפתח באופן טבעי ובריא. עובדה זו השפיעה רבות על תפקודו ומקומו בבית הספר. עבודותיו שהוצגו בבית הספר הפכו לשם דבר זמן רב אחרי שגמר את בית הספר.

חשוב לציין, שאומנם מקרים אלה הם מקרים מיוחדים בעוצמתם אבל אינם מיוחדים במהותם. יצא לי יותר מפעם אחת לראות תלמידים עוברים תהליכים חיוביים כאשר הסביבה המאפשרת להם היא העבודה בסדנה במלאכת כפיים. לכן כמו שצינו בפרק השני את השפעתה של עבודת הכפיים על תהליכי שיקום חברתיים ניתן לראות בברור את תרומתה של עבודת כפיים, במקרה הזה עבודה בנגרות, להעצמה אישית וככלי המאפשר שיקום והבראה נפשית.

כלי להדהות עם בית הספר ה"ממסד"

ניתן לחלק את יעדי העבודות של התלמידים לשניים: עבודות שהתלמיד עושה אותן לעצמו, ועבודות שהתלמיד עושה לטובת הכלל, במקרה שלנו בדרך כלל לטובת בית הספר. עבודות אלה שנעשות לטובת הכלל נעשות בדרך כלל בשותפות של כמה תלמידים ויש בעשייתם יתרונות חינוכיים רבים. ננסה לעמוד עליהם.

עשייה או עבודה שתלמיד עושה לא למענו אלא למען הכלל מחנכת אותו לתרומה ועשייה לכלל. רעיון חינוכי חשוב בתקופתנו בה לרוב קיימת תפיסה אידאולוגית של אני לעצמי. עשייה זו הנעשית בחצר בית הספר מחזקת את הקשר בין התלמיד למקום בו הוא לומד והופכת אותו לשלו,⁵⁵ בבחינת מה שאדם עושה בידי קרוב לליבו. ראינו זאת בפרק השני בהקשר של עבודת הכפיים ככלי לשיקום חברתי. תלמיד, מורה, כל אדם על פי רוב נקשר למקום, לחפץ על ידי פעולתו הבונה בחפץ או במקום. הרגשת הבית של התלמיד והמורה בבית הספר חשובה מאוד על פי תפיסתנו, ונותנת לבית הספר ממד נוסף וחשוב לתלמיד ולמורה כאחד. עבודות מלאכה ויצירה בבית הספר ובחצר יכולות לשמש כר נרחב לעשייה בתחום חינוכי זה ולהוות מקום לביטוי של תרומה גם עבור התלמידים וגם עבור המורים. עבודה משותפת על פרויקט אחד, כאשר כל אחד תורם את חלקו נותנת לתלמידים כלים של עבודת צוות, אשר יכולים לעזור להם בהמשך דרכם בחייהם הבוגרים.

יחס לחומר - יחס לזולת

בעבודתנו נוכחנו לדעת, שלמגע הישיר של התלמיד עם החומר יש השפעות חיוביות על תפיסת התלמיד את סביבתו. התמודדות התלמיד עם החומר ועם כלי העבודה, בהדגשה על עבודה ידנית, דורשת ומחייבת את התלמיד להכיר את החומר, להבין את המרקם הטבעי שלו, שאם לא כן לא יצליח לעשות בו את הפעולות הנדרשות. כמו כן העבודה הידנית מחייבת את התלמיד להכיר את כלי העבודה ולהבין את השימוש הנכון בהם. שימוש נכון בכלי העבודה, שוב בדגש על עבודה ידנית, מחייב את התלמיד להכיר את גופו ולהשתמש בו באופן נכון. רק שילוב של היכרות עם החומר והשימוש הנכון בו, היכרות עם כלי העבודה והשימוש הנכון בהם והיכרות עם הגוף

⁵⁵ הצעת פרויקט "מרחב לשינוי" – יצירת בתי גידול משוקמים במרחב הבית ספרי. אפרת עילם וד"ר דליה דורון.

www.yarbirdsil.info/edu/School-project.doc

והשימוש בו בצירוף של מחשבה נכונה יביאו את התלמיד לתוצאה. כאן נחשף התלמיד להתמודדויות שאינן קיימות על פי רוב בלימוד הסטנדרטי בכיתה. כמו כן התמודדויות אלה אינן באות לידי ביטוי בעולם הדיגיטלי והווירטואלי שממלא חלק הולך וגדל מחיינו. התמודדויות אלו מחשלות כלים להתמודדות עם מציאות החיים גם בתחומים אחרים כמו יחס לזולת. היכולת להתחבר לחומר, לגוף או לכלי העבודה היא אבן יסוד להתחברות לכל זולת שהוא. מצד שני הבנת גבולות הכוח ודרך השימוש בו מקרבות את התלמיד לדרכים נכונות של קשר עם הזולת. תובנות אלו בהקשר לקיימות, לעניות דעתי, הן אולי הבסיס החינוכי והמעשי החשוב ביותר להתמודדות עם האתגרים העצומים העומדים לפנינו בתחום זה בחינוך ובעשייה. היחס לזולת אדם או חומר כל דבר שהוא מחוץ לך, הוא זה שיקבע את יכולת ההתמודדות החיובית מול האתגרים הגלובליים. תפיסת עולם זו יש לה שורשים עמוקים במסורתנו היהודית.⁵⁶ בגלל קוצר היריעה לא אעמיק בנושא זה.

יישום חומר לימודי

מעשה בתלמיד מכיתה ו' חכם, נורמטיבי מבית נורמטיבי, שלדבריו הוא עוסק בביתו בתכנות מחשבים בסיסי, ויש סיבות טובות להאמין לו. במסגרת העבודה בנגרות ביקשתי ממנו לשרטט מלבן על לוח עץ בעזרת סרגל וזויתן, והוא "לא מצא את ידיו ורגליו". דוגמה אחת מני רבות של חוסר יכולת או חוסר מיומנות לתרגם חומר פשוט לכאורה שנלמד בכיתה לעבודה מעשית. פתחתי עבודה זו בקשר בין התלמוד למעשה ואני חוזר לכך. בניית מערכי שיעור במלאכה בהם התלמיד נדרש לחשב חישובים מתמטיים פשוטים או מורכבים, קריאת שרטוטים בסיסית ושרטוט צורות הנדסיות כחלק מהעבודה היא הזדמנות מצוינת ללמידה חווייתית בסביבת עבודה המעוררת מוטיבציה להצלחה. למעשה מנקודה זו השמיים הם הגבול, והמורה יכול לתרגם חומר עיוני ללימוד במסגרת עבודה מעשית ככל שדעתו ויכולתו משגת. הסדנה הופכת לסביבת למידה המאפשרת לתלמידים לתרגם את החומר הנלמד בכיתה לפעולה מעשית, ולשימוש בידיעותיהם במתמטיקה והנדסה ובהמשך במקצועות מדעיים אחרים כפיסיקה, כימיה וכל'. בעיות המתעוררות תוך כדי עבודה ודורשות פתרון מובילות את התלמיד ל"למידה דרך פתרון בעיות", לשאלות חקר שמשמעותם מעשית ועכשווית. תהליכי למידה אלה מתקיימים בפועל בסדנה ונידונים לרוב באופן טבעי בלמידה קבוצתית מונחה.

חינוך מקצועי

רבות נכתב על החינוך המקצועי בישראל. מערכת בעלת עבר מפואר מימי תחילת הציונות, אשר הלכה ודעכה עד סגירתה למעשה לפני כעשר שנים. דיון ממצה בחינוך המקצועי הוא נושא גדול שלא נוכל בעבודה זו להידרש אליו. ננסה להביא את עיקרי הדברים כפי שהם נראים לנו מזווית הראייה של מורה למלאכה בבית הספר וכמי שעסק שנים רבות במלאכת כפיים.

⁵⁶ ראה הרב אשלג, מחבר פירוש הסולם לספר הזוהר. מאמר "מתן תורה" ומאמר: "הערבות" תרצ"ג.

אני רואה לנגד עיני שתי בעיות עיקריות שלמעשה הן אחת. אמנה אותן לא לפי סדר החשיבות כי שתיהן חשובות באותה מידה.

הראשונה: אחידות החינוך, שמשמעותו חנוך עיוני לכל, ומטרתו היא תעודת הבררות ואינו מתחשב בקשת הנטיות הטבעיות של התלמידים. כתוצאה מאחידות זו ישנם תלמידים שאינם מוצאים את מקומם בתוך בתי הספר. היטיב להגדיר זאת דני פסלר "בסופו של דבר, הגישה הסוגרת את אפשרויות החינוך המקצועי - הטכנולוגי לטובת החינוך העיוני מתעלמת הן מצורכי הפרט (עיקרון פרטיקולרי) והן מצורכי החברה (עיקרון אוניברסלי). תלמידים שנטיותיהם הטבעיות מקנות להם יתרונות בהיבטים מעשיים של הלימודים, מוצאים את עצמם מול הררי חומר עיוני שבו הם אינם מוצאים עניין, ו/או אתו הם מתקשים להתמודד. לא ניתנת להם הזדמנות להוכיח את כישרונותיהם בתחומים שאינם עיוניים, ועקב כך הם צוברים היסטוריה של כישלונות, מסגלים דימוי עצמי נמוך, ולעתים נושרים מבתי הספר."⁵⁷

השנייה: מחסור בבעלי מקצוע בתחומים שונים הקשורים לעבודת כפיים. כמובא בהמשך דבריו של דני פסלר: "...במישור החברה והכלכלה אנו כבר עדים למחסור של אנשי מקצוע בתחומי התעשייה וענפי המלאכה השונים, הן מפאת חוסר בהכשרה והן מפאת חוסר היוקרה של מקצועות אלה. צה"ל מרגיש בחסרונם של אנשים בעלי הכשרה טכנולוגית, התאחדות התעשיינים מודיעה כי קיים מחסור חמור בכוח אדם מיומן בענפי המתכת, החשמל ונמשך הקושי בגיוס עובדים לתעשיות הפלסטיקה, הדפוס, הרהיטים, הנעלים וכדו'."⁵⁸

למעשה שתי בעיות אלו הן שני "צדדים של אותה מטבע". חברה אנושית זקוקה לקיומה למגוון המקצועות ובעלי התפקידים, וכחברה קיימים בה לרוב מגוון בני אדם עם מגוון נטיות וכישרונות העונה על צרכים אלה. שילוב שניהם, כאשר החברה שומרת על כבוד עובד הכפיים ומקומו בחברה כפי שעמדנו על זה בפרק הראשון, יוצר חברה מאוזנת בה כל אדם מוצא את מקומו ותפקידו. על כן יש לחזור לחינוך מקצועי בבתי הספר. כדבריו של פסלר: "הגיע הזמן להודות כי הפניית כלל התלמידים לזרם מרכזי עיוני לא נושאת את התוצאות המקוות ועלולה לעלות לנו ביוקר כחברה וכמדינה. יש להפיק את הלקחים מטעויות העבר, כדי לטשטש את המתאם בין חינוך מקצועי לבין הרקע החברתי של התלמיד, יחד עם זאת חייבים להכיר בשונות בין התלמידים בתחומי עניין, בנקודות חוזק, בכישרונות ובכישורים, ולאפשר למתאימים ולמעוניינים לקבל חינוך מקצועי איכותי, המכשיר בעלי מקצוע מכובדים ומוערכים על ידי הסביבה."⁵⁹

סוף ורטהיימר מגדיר את הצורך בפיתוח בתעשייה ובעובדים מיומנים כשלב הבא וההכרחי של האידיאולוגיה הציונית: "לאחר החקלאות והביטחון חייבת לבוא אידיאולוגיה של התיעוש ואיכות החיים. השלב הבא ההכרחי להמשך קיומה של מדינה יהודית ריבונית במתכונת ציונית, הוא פיתוח תעשייה ישראלית עצמאית". עוד הוא מוסיף וטוען: "כי כדי לייצר בישראל אקלים מרומם של עבודה, יצירה, ייצוא ותודעה פועלית מודרנית יש צורך בחינוך יסודי, מקיף, מעשי

⁵⁷ נייר עמדה של התאגדות המנהלים בבתי הספר העל יסודיים בישראל בדבר בישראל הצורך בהשבת החינוך המקצועי למערכת החינוך. מציג: פסלר דני, מנכ"ל מרכז חינוך ליאו באק בחיפה, בכנס המנהלים 4.3.08

<http://drornet.org.il/articles/printer/4774>

⁵⁸ ש.ם.

⁵⁹ ש.ם.

ועיוני גם יחד. יש צורך במערכת חינוך תיכונית מתאימה ועל-תיכונית ואף אקדמית-תעשייתית... כל העתיד שלנו תלוי ביצירה, בייצוא ובתעשייה שלנו".⁶⁰

לימוד מלאכה בבית ספר מטרות ויעדים

מהמקרים שהצגתי ניתן ללמוד על הפוטנציאל הקיים בלימודי מלאכה בבית ספר. שמחת היצירה וההנאה ממנה, האפשרויות לבנייה אישית ולשיקום אישי, השתתפות בעשייה לטובת הכלל, בית הספר, יישום חומר לימודי ומגע עם החומר כל אלה מרחיבים את דעתו של התלמיד ותורמים רבות לפיתוח יכולותיו ואישיותו. בעבודת המלאכה וביצירה ניתן לפתח מגע בלתי אמצעי עם התלמידים, והקשר האישי הנוצר סביב היצירה יכול לשמש ככלי חינוכי ממדרגה ראשונה וככלי להעצמתו הרגשית של התלמיד. התלמיד נחשף בבית המלאכה לחוויות למידה וביטוי עצמי שאינן קיימות במערכת הלימודים הרגילה.

אם תפקידו של בית הספר הוא להכין את הדור הבא לחיים הבוגרים מבחינה חברתית, רעיונית, מעשית ולימודית, וזאת תפיסתי, אני חושב שיש חשיבות גדולה מאוד לכלול נושא חשוב זה בתוכנית הלימודים.

ישנם תלמידים שזו דרך הביטוי שלהם ושהמיומנויות הנרכשות בבית המלאכה ישמשו עבורם ככלי להמשך דרכם בחיים אם בעבודה אם באומנות. מנגד ישנם תלמידים שנראה שלא יעסקו במלאכת כפיים בחייהם, הם רוכשים בלימודי המלאכה ידע בסיסי בהיכרות עם החומר ועבודה בו ידע זה עשוי לתת להם הבנה יותר טובה ויכולת מרובה יותר בהמשך דרכם בלימודים גבוהים ובתחומים אחרים בהם יעסקו. לכל התלמידים לימודי המלאכה יכולים לתת מבט נכון יותר על האדם העמל, בעל המלאכה, ולפתח בליבם תפישה חברתית מאוזנת יותר וחובבית יותר כלפי הזולת.

בית המלאכה בבית הספר

תפקיד ויעוד

בית המלאכה המתבקש בבית הספר היסודי הוא זה הפותח בפני התלמידים אפשרויות לימוד, ביטוי ויצירה במגוון דרכים ונושאים הרב ביותר האפשרי. בית מלאכה אשר בו עוסקים מהמלאכות הבסיסיות ביותר ועד מלאכות מורכבות. מטכנולוגיה פשוטה ועד טכנולוגיה המודרנית ביותר שניתן. בבית מלאכה זה צריכות לבא לידי ביטוי תפישות לימודיות מודרניות בהם התלמיד לומד מתוך העשייה ועל העשייה. בבית המלאכה התלמיד יוכל להתנסות בעבודת צוות תוך כדי יצירה משותפת.

⁶⁰ 60 ורטהיימר, ס. (2011) איש ליד מכונה: סיפור חיים, רעיונות ומעשים. תל-אביב: משכל עמ' 363

תכנית לימודים

תכנית לימודי המלאכה היא בעיקר תכנית מעשית אך חייבת לדעתי לכלול לימודים עיוניים ברמת בית הספר היסודי. תכנית הלימודים המעשיים, כשם שהיא נראית לי כיום, כוללת תכנית תלת שנתית מותאמת לכיתות ד' ה' ו'. התוכנית בנויה על היכרות מדורגת עם כלי העבודה וחומרי העבודה, נכון להיום עבודה בעץ. התלמידים ילמדו להשתמש נכון בכלי העבודה ולהבין את דרך העיבוד הנכונה של העץ, כאשר מורכבות העבודה ומורכבות השימוש בכלי העבודה גדלה משנה לשנה, מכלים פשוטים כמשור ושופין דרך עבודה עם משור קשת, מקצוע ועד עבודה עם מפסלות בכיתה ו'.

בעל מלאכה ראוי וצריך שיהיה בעל ידע רחב ככל האפשר בתחום המלאכה בו הוא עוסק ולכן צריך להוסיף ללימודים המעשיים לימודים תאורטיים, לדוגמה: אם החומר שעוסקים בו הוא עץ צריך ללמד על מבנה העץ ממה הוא בנוי מה ההשלכות לגבי חוזקו וצורת העיבוד שלו. מהם סוגי העצים השונים היכן הם גדלים מהם תכונותיהם. היכרות עם הדרך אותה עבר העץ מכריתתו ועד להגעתו כחומר לעבודה. היכרות עם כלי עיבוד עץ מודרניים בתחומי העיבוד השונים. כמו כן לימוד שרטוט פשוט וקריאת שרטוט הם תוספת חשובה ובונה להשלמת המיומנויות הנרכשות במסגרת בית המלאכה.

מפרט טכני

ניתן לבצע מלאכות שונות ועבודות עץ בתנאים שונים ובכלים פשוטים. תפיסתי את בית המלאכה, זאת דעתי ואני מודע שיש דעות אחרות, היא שהוא צריך לכלול את מגוון הכלים הידניים כולל משורים, שופינים מפסלות, מקצועות וכל כלי שניתן לעבוד בו עבודה ידנית ואינו מסכן את התלמידים, אני חושב שצריך לאפשר לתלמידים להכיר כלי מלאכה פשוטים ובסיסיים אבל חשוב לא פחות לאפשר להם להכיר וללמוד לעבוד עם כלים משוכללים ומודרניים. מעבר לכך בבית מלאכה יותר משמעותי צריך שיהיו כלי מלאכה חשמליים המאפשרים הכנת חומרים עבור לימודי התלמידים וירחיבו את אפשרויות השימוש בבית המלאכה לטובת בית הספר כולו. נראה לי שבית מלאכה צריך להיבנות להכלת חמישה עשר תלמידים, חצי כיתה, שזה מאפשר שילוב טוב עם מערכת השעות של בית הספר וזה המקסימום שמורה אחד יכול ללמד.

סיכום פרק ג'

בפרק זה הצגתי איך השתלב החינוך לעבודת כפיים בבית ספר ראשית ואת התובנות החיוביות שניתן ללמוד ממקרים מייצגים בלימודי המלאכה, נגרות, בבית הספר. מתובנות אלו ומתובנות אחרות הסקתי את המטרות בלימוד מלאכה בבית הספר. כהשלמה לפרק זה מובאת כאן על ידי תפיסתי העקרונית על מטרתו ויעודו של בית המלאכה בבית הספר, אופיו של בית המלאכה, הרכבו הטכני ותכנית לימודים בסיסית.

סיכום

דרכים רבות יש בעולם ולכל אחד ואחד ישנה הדרך שלו בה הוא מביא לידי ביטוי את עשייתו ויצירתו. בעל מלאכה אני, זאת דרכי, זאת דרך הביטוי שלי וזה גם הכלי החינוכי שלי. בצעירותי זכיתי לעבוד במחיצתם של בעלי מקצוע אשר השפיעו עליי והעשירו אותי בידיעותיהם, בגישתם למלאכה ובאהבת המלאכה, בדרכי חשיבה ותכנון ובהבנת מהות הקשר בין המלאכה לאדם. גם אני כבעל מלאכה זכיתי לחנך, ללמד ולגדל, צעירים שעבדו איתי בתקופות שונות ובעבודות שונות. כשם שראיתי ברכה גדולה לעצמי בלימוד וקבלת השראה בעבודתי מבעלי מלאכה גדולים ממני כך ראיתי ברכה גדולה וסיפוק ביצירת קשר עם הדור הצעיר חניכתי, לימודו והכנסתו בסוד אהבת המלאכה.

זו מהות פנייתי לעבודה בחינוך. אני רואה בהוראת המלאכה בבית הספר כלי להעברת ערכים בכלל וערכי עבודה בפרט, לרכישת דרכי חשיבה, תכנון ויישום, כלי לביטוי עצמי, כלי לקשר עם התלמידים וכלי לתרומה לכלל. אני רואה חשיבות לחנך את התלמידים לאהבת המלאכה והערכת האדם העובד. לחנך תלמידים שידעו ויכירו בערכה של המלאכה, שיהיו גאים במלאכתם כבעל מלאכה אמתי האוהב את עבודתו, מלאכתו, שהיא דרך הביטוי, העשייה והיצירה שלו.

המלאכה היא חלק בלתי נפרד מקיום החברה האנושית, ועל כן היא חייבת לקבל ביטוי והתייחסות חינוכית בבית הספר על כל צדדיה הערכיים והמעשיים. אני רואה חשיבות גדולה בחשיפת התלמידים בגיל בית הספר היסודי לתחום המלאכה ולימודם את יסודות המלאכה כחלק מהכנתם לחיים בוגרים.

עבודה זו נכתבה מתוך הרגשת צורך פנימי להציף ולהאיר רעיונות וערכים חשובים, לדעתי, הקשורים למלאכת כפיים, רעיונות אלו שזורים במסורת עמנו דורות רבים, וקיבלו משנה תוקף וחשיבות עם חזרת העם היהודי לארצו, מולדתו, והתמודדותו כעם חופשי בארצו על דרכו הרעיונית והמעשית.

עבודה זו נכתבה מתוך אמונה גדולה בחשיבות הוראת המלאכה בבית הספר על המשמעויות השונות הקשורות לכך כפי שמבואר בעבודה עצמה.

תם ולא נשלם

בחלום אני רואה בית ספר בו הלימוד שזור בחיי המעשה כשחצר בית הספר היא חלק אינטגרלי מהלימוד והחינוך בבית הספר. חינוך ערכי לתחושת שייכות הבאה מתוך העשייה והיצירה מתוך דאגה, טיפול ושמירה של נחלת הכלל, חצר בית הספר ובית הספר עצמו. פיתוח חצר בית הספר ככלי חינוכי ולימודי רב תחומי העוסק בהקניית ערכים סביבתיים, פיתוח שיטות למידה אלטרנטיביות, העמקה ויישום של חומר הנלמד בכיתה והקניית כלים לחיים, כאשר החצר מהווה סביבת למידה אלטרנטיבית ומשמשת מעין מיקרו קוסמוס של החיים. בתוך מכלול זה אמור לדעתי להשתלב בית המלאכה בבית הספר. לשם כך דרושה עבודה רבה מעשית ועיונית שעקרונותיה הותוו בעבודה זו.

תלמוד גדול או מעשה גדול? אמרו חכמים: תלמוד גדול שהתלמוד מביא לידי מעשה.

למדתי הרבה בשנים אלו במכללה בקורס זה בפרט ובקורסים אחרים בכלל, ואני מאמין שמשילוב שניהם אמצא את הדרך הטובה יותר ליישום הרעיונות שעלו בעבודה זו.

נכון להיום אני רואה זאת כמשימתי לשנים הקרובות.

תודה למיכל ואייל על הקורס שדחף אותי לכתוב ולסכם מחשבות ורעיונות שהיו קיימים, וכאלה שהתחדשו תוך כדי עבודה.

שמואל רוטה.

ביבליוגרפיה

- אילן, ש. (2004) *הגן הפורה-גישה אקולוגית לגן ולגן כפר ורדים*: הוצאת משפחת אלון
- אלון, ג. (תשט"ז) *תולדות היהודים בארץ-ישראל בתקופת המשנה והתלמוד*, כרך א', תל-אביב: הקבוץ המאוחד
- אלון, י. (תשכ"ו) *מערכות פלמ"ח*. הוצאת הקיבוץ המאוחד
- אָמֶן וְאָמֶן אוֹחֵזר ב- 30 אוֹגוֹסְט, 2014, מאתר האקדמיה ללשון עברית <http://hebrew-academy.org.il>
- אשלג, י. (1984) *חכמת הקבלה-ספר מתן תורה ירושלים*: הוצאת המכון לחקר הקבלה.
- בן-יהודה, א. (תרמ"ז) *דרושים איכרים פשוטים* (עמ' 137-135)
בתוך: אליאב, מ. הראל, ח. (עורכים) (תשמ"ב) *ספר העלייה הראשונה ירושלים*: יד יצחק בן-צבי, משרד הביטחון.
- בן-יהודה, א. (תרמ"ז) *עמא פיזא* (עמ' 141-139)
בתוך: אליאב, מ. הראל, ח. (עורכים) (תשמ"ב) *ספר העלייה הראשונה ירושלים*: יד יצחק בן-צבי, משרד הביטחון.
- בראשית ב' ט"ו.
- גורדון, א.ד. (תשי"ב) *האומה והעבודה ירושלים*: הספרייה הציונית
- *הקבוצה בירושלים* כ"ח אייר תשמ"א (מסמך פנימי)
- ורטהיימר, ס. (2011) *איש ליד מכונה*: סיפור חיים, רעיונות ומעשים. תל-אביב: משכל
- כרמון, נ. (1996) *שיקום שכונות בישראל-הערכת תוצאות חיפה*: הטכניון
- מסכת קידושין דף מ' עמוד ב'.
- סולובייצ'יק, י.ד. (1992) *איש ההלכה - גלוי ונסתר ירושלים*: ההסתדרות הציונית העולמית.
- ספר משלי פרק כ"ט
- עילם, א דורון, ד. הצעת פרויקט "מרחב לשינוי" – יצירת בתי גידול משוקמים במרחב הבית ספרי. אוֹחֵזר ב- 30 אוֹגוֹסְט 2014 www.yarbirdsil.info/edu/School-project.doc
- פרידמן בן שלום, י. (תשמ"ד) *מרגלא בפומייהו דרבנן דיבנה* (עמ' 172-151)
בתוך: מלאה, מחקרי האוניברסיטה הפתוחה בתולדות ישראל ובתרבותו (תשמ"ד) תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה
- קהלת פרק ה' פסוק י"א.
- קוסטיצקי, א. (1988) *בטרם האיר הבוקר ירושלים*: משרד הביטחון
- רופין, א. (תש"ז) *פרקי חיי-חלק ב' תל-אביב*: עם עובד

- שמות כ', י'.
- תהילים קי"ב, א
- תוספתא, מגילה ג, יד
- תלמוד בבלי מסכת ברכות י"ז עמ' א'.
- נייר עמדה של התאגדות המנהלים בבתי הספר העל יסודיים בישראל בדבר בישראל הצורך בהשבת החינוך המקצועי למערכת החינוך מציג: פסלר דני, מנכ"ל מרכז חינוך ליאו באק בחיפה, בכנס המנהלים 4.3.08

<http://dronet.org.il/articles/printer/4774>